

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ

LEGAL ENSURE OF THE QUALITY OF FOOD PRODUCTS

Оверковська Т.К., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри публічно-правових дисциплін

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Стаття присвячена висвітленню однієї із актуальних проблем сьогодення щодо правового забезпечення якості харчових продуктів. Визначено, що необхідність правового забезпечення якості харчових продуктів зумовлюється реалізацією права громадян на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування. Проаналізовано законодавче та доктринальне розуміння «якості» харчових продуктів, виокремлені певні правові ознаки якості харчових продуктів на підставі аналізу положень чинного законодавства. Визначено, що юридичними критеріями якості харчових продуктів слід вважати показники якості. Установлено, що засоби забезпечення якості продуктів харчування можуть бути різноманітними.

Обґрунтовано, що важливою складовою правового забезпечення якості продуктів харчування є інформування споживачів про властивості харчового продукту шляхом його маркування. При цьому, маркування можна розглядати як правову форму подання інформації про якість харчового продукту. Встановлено особливості маркування окремих видів харчових продуктів. Звернута увага на дієву складову правового забезпечення якості продуктів харчування рослинного і тваринного походження як еколого безпечний стан земельної ділянки та умов вирощування рослинної продукції. Обґрунтовано необхідність забезпечення сталого землекористування, створення еколого безпечних умов для виробництва продуктів харчування. Встановлено, що невід'ємною складовою правового забезпечення якості продуктів харчування є здійснення державного контролю з метою перевірки дотримання законодавства про якість харчових продуктів, а також запобігання виробництву та обігу неякісних харчових продуктів для захисту інтересів споживачів.

За результатами проведеного дослідження у статті сформульовані висновки, що засновані на положеннях чинного законодавства України та правової доктрини у сфері правового забезпечення якості харчових продуктів.

Ключові слова: харчові продукти, якість харчових продуктів, показники якості харчового продукту, засоби забезпечення якості харчових продуктів, інформування споживачів про властивості харчового продукту, маркування продуктів харчування, державний контроль операторів ринку.

The article is devoted to the coverage of one of the urgent problems of today regarding the legal assurance of the quality of food products. It was determined that the need for legal assurance of the quality of food products is determined by the realization of the right of citizens to an adequate standard of living, which includes adequate nutrition. The legislative and doctrinal understanding of the "quality" of food products is analyzed, certain legal signs of the quality of food products are singled out based on the analysis of the provisions of the current legislation. It was determined that quality indicators should be considered as legal criteria for the quality of food products. It has been established that the means of ensuring the quality of food products can be diverse. It is substantiated that an important component of the legal assurance of the quality of food products is informing consumers about the properties of the food product by means of its labeling. At the same time, labeling can be considered as a legal form of presenting information about the quality of a food product. Specific features of labeling of certain types of food products have been established. Attention is paid to the effective legal component of ensuring the quality of food products of plant and animal origin, such as the ecologically safe condition of the land plot and the conditions for growing plant products. There is a well-founded need to ensure sustainable land use, to create environmentally safe conditions for food production. It was established that an integral component of the legal provision of food quality is the implementation of state control to verify compliance with the legislation on the quality of food products, as well as to prevent the production and circulation of low-quality food products to protect the interests of consumers. Based on the results of the research, the article formulates conclusions based on the provisions of the current legislation of Ukraine and legal doctrine in the field of legal assurance of the quality of food products.

Key words: food products, quality of food products, quality indicators of food products, means of ensuring the quality of food products, informing consumers about the properties of food products, labeling of food products, state control of market operators.

Постановка проблеми. Необхідність правового забезпечення якості харчових продуктів зумовлюється реалізацією права громадян на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, передбаченого положеннями ст. 48 Конституції України, а також право вільного доступу до інформації про якість харчових продуктів, що гарантовано ст. 50 Конституції України.

Крім цього, Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року, що затверджена Указом Президента України від 11 серпня 2021 р. № 347/2021 [1] в якості основних завдань у сфері забезпечення економічної безпеки визначається забезпечення стійкості від зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз національним економічним інтересам держави та інтересам її громадян; гарантування захисту національних економічних інтересів (п. 18), а одним із напрямку розвитку у сфері забезпечення економічної безпеки виступає підвищення конкурентоспроможності національної економіки (п. 21), що безпосередньо зумовлює правове забезпечення дотримання якості продуктів харчування, удосконалення нормативно-правового регулювання показників якості продуктів харчування. Відтак одним із важливих чинників забезпечення життєдіяльності людини виступає належна якість харчових продуктів.

Аналіз досліджень і публікацій із зазначеної проблематики свідчить, що науковий внесок у розроблення правових питань якості харчових продуктів зробили такі науковці, як С. Бугера, В. Єрмоленко, М. Гребенюк, Т. Коваленко, С. Марченко та інші. Проте проблеми правового регулювання та забезпечення якості харчових продуктів не втрачають своєї актуальності та перспектив правового удосконалення й в сучасних умовах господарювання.

Метою статті є акцентування уваги на певних аспектах правового забезпечення належної якості харчових продуктів.

Виклад основного матеріалу. Згідно п. 92 ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [2] харчовий продукт являє собою речовину або продукт (неперероблений, частково перероблений або перероблений), призначені для споживання людиною. До харчових продуктів належать напої (в тому числі питна вода), жувальна гумка та будь-яка інша речовина, що спеціально включена до харчового продукту під час виробництва, підготовки або обробки. При цьому, на законодавчому рівні встановлено, що термін «харчовий продукт» не включає: корми; тварин, які не призначені для споживання людиною живими; рослини (до збору

врожаю); лікарські засоби; косметичні продукти; тютюн і тютюнові вироби; наркотичні і психотропні речовини у межах визначень Єдиної Конвенції ООН про наркотики 1961 року і Конвенції ООН про психотропні речовини 1971 року; залишки та забруднюючі речовини.

В чинному законодавстві належна якість товару, роботу або послуги встановлюється «як властивість продукції, яка відповідає вимогам, встановленим для цієї категорії продукції в нормативно-правових актах, та умовах договору із споживачем» (п. 13 ст. 1 Закону України про захист прав споживачів [3]). Тобто, мова повинна йти про такі властивості харчових продуктів, які задовольняють потреби та вимоги споживача.

У довідникових джерелах якість харчових продуктів визначається як «сукупність властивостей товарів, що зумовлюють їх придатність задовольняти певні потреби людини, визначається за характерними для харчового продукту показниками якості» [4]. При цьому, виходячи із змісту ч. 4 ст. 180 Господарського кодексу України [5], вимоги щодо якості є однією із умов про предмет у договорі, визначаються відповідно до обов'язкових для сторін нормативних документів, зокрема технічних регламентів, стандартів, кодексів усталеної практики, технічних умов.

Згідно ДСТУ 9000:2015 «Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів», у п. 2.2.1 якість продукції та послуг організації визначають здатністю задовольняти замовників, а також передбаченим і непередбаченим впливом на відповідні зацікавлені сторони. Якість продукції та послуг охоплює не тільки їхні передбачені функції та характеристики, але також їхні сприймані цінність і користь для замовника [6].

В юридичній літературі поняття якості трактується по-різному. Так, під якістю сільськогосподарської продукції розуміють «врегульовану нормами аграрного права й інших галузей права сукупність корисних властивостей і характеристик цієї продукції, що здатні задовольняти потреби споживачів» [7, с. 101]. Зокрема, «для якості сільськогосподарської продукції – це, по-перше, сукупність найвищих за своїм проявом корисних фізико-біологічних властивостей продукції, зумовлених сортами та породними особливостями, по-друге, здатність повною мірою задовольнити відповідні потреби людини» [8, с. 298].

Певні правові ознаки якості харчових продуктів можна виокремити на підставі аналізу положень ст. 1 Закону України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» [9]. Зокрема, до неякісної та небезпечної продукції належить: 1) продукція, яка не відповідає вимогам чинних в Україні нормативно-правових актів стосовно відповідних видів продукції щодо її споживчих властивостей; 2) продукція, яка не відповідає обов'язковим вимогам чинних в Україні нормативно-правових актів щодо її безпеки для життя і здоров'я людини, майна і довкілля; 3) продукція, якій з метою збуту споживачам виробником (продавцем) навмисно надано зовнішнього вигляду та (або) окремих властивостей певного виду продукції, але яка не може бути ідентифікована як продукція, за яку вона видається; 4) продукція, під час маркування якої порушено встановлені законодавством вимоги щодо мови маркування та (або) до змісту і повноти інформації, яка має при цьому повідомлятися; 5) продукція, строк придатності якої до споживання або використання закінчився; 6) продукція, на яку немає передбачених законодавством відповідних документів, що підтверджують якість та безпеку продукції (ст. 1 Закону України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції»).

Відтак якісною буде вважатися продукція, у тому числі й харчові продукти, що відповідає: 1) чинним нормативно-правовим актам, технічним регламентам щодо споживчих властивостей відповідного виду продукції; 2) зовніш-

ньому вигляду та окремим властивостям певного виду продукції; 3) встановленим законодавством вимогам щодо маркування та містить повну інформацію про властивості та характерні риси конкретних продуктів харчування; 4) законодавчим вимогам щодо наявності документів, підтверджуючих якість продуктів харчування. При цьому, як видається, юридичними критеріями якості продуктів харчування слід вважати показники якості. Тобто, категорії якості регулюються нормативно-правовими актами.

У фахових джерелах зазначається, що «показник якості товару – це кількісна характеристика одного чи декількох властивостей товару, які становлять його якість. Показник якості кількісно характеризує ступінь придатності товару задовольняти певні потреби» [10].

Також чинним законодавством України регламентовані окремі показники якості харчового продукту, що становлять показники та/або властивості харчового продукту, що застосовується для виконання одного або кількох завдань, а саме: 1) відокремлення традиційного харчового продукту від інших харчових продуктів; 2) встановлення вимог до продуктів для дитячого харчування, для харчових продуктів для спеціальних медичних цілей, а також для харчових продуктів, які є повною заміною звичайних харчових продуктів для контролю ваги; 3) інформування споживачів про властивості харчового продукту, в тому числі шляхом його маркування (п. 54 ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів»).

Зокрема, наказом Міністерства охорони здоров'я України від 23 червня 2022 року № 1084 затверджені Вимоги до безпеки та окремих показників якості дитячого харчування [11], що встановлюють: а) вимоги до дитячих сумішей початкових та дитячих сумішей для подальшого годування; б) вимоги до дитячого харчування на основі зернових та інших продуктів прикорму; в) вимоги до маркування і реклами. Так, наприклад, дитячі суміші початкові повинні вироблятися з джерел білка, визначених у додатках до Вимог, а також інших інгредієнтів за умови, що їх придатність для харчування дітей грудного віку була встановлена за допомогою визначених, на міжнародному та/або національному рівні, наукових даних (п. 2 розд. II).

Засоби забезпечення якості продуктів харчування можуть бути різноманітними, зокрема: стандартизація, сертифікація, державна реєстрація об'єктів санітарних заходів (харчові добавки, ароматизатори тощо); дотримання гігієнічних вимог щодо поводження з харчовими продуктами; застосування санітарних заходів, визначених законодавством; здійснення державного контролю за якістю продуктів харчування та інші. Варто зауважити, що обов'язковість та порядок здійснення зазначених засобів передбачається правовими нормами. Саме тому наявність правових норм щодо якості продуктів харчування забезпечує дотримання вимог якості як на технологічних стадіях процесу виробництва продуктів харчування, так й на стадіях транспортування, зберігання та реалізації продуктів харчування.

Важливою складовою правового забезпечення якості продуктів харчування, на наш погляд, є інформування споживачів про властивості харчового продукту шляхом його маркування.

Згідно Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [12] інформація про харчовий продукт – це «інформація, що стосується харчового продукту, яка надається кінцевому споживачеві шляхом зазначення у маркуванні, інших супровідних документах та матеріалах або в іншій спосіб (у доступній наочній формі), встановлений для окремих видів продукції або в окремих сферах обслуговування, у тому числі з використанням сучасних засобів дистанційного зв'язку або усних повідомлень» (п. 10 ст. 1). Маркування – це «слова, описи, знаки для товарів і послуг (торговельні марки), графічні зображення або символи, що стосуються харчових продук-

тів, які розміщуються на будь-якій упаковці, етикетці (стікері), кольєретці, а за відсутності упаковки, у документі або повідомленні, що супроводжують харчовий продукт або посилаються на нього» (п. 11 ст. 1).

Відтак, вважаємо, що маркування харчових продуктів можна розглядати як форму подання інформації для споживачів про якість харчового продукту. А якщо вимоги щодо здійснення маркування, особливості маркування окремих видів харчових продуктів знаходять своє належне правове регулювання, то мова може йти про маркування саме як правову форму подання інформації про харчові продукти, зокрема, якість.

Згідно чинного законодавства інформація щодо харчових продуктів поділяється на обов'язкову інформацію про харчові продукти та інформацію, що надається в добровільному порядку. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» обов'язковою для надання є інформація про назву харчового продукту, перелік інгредієнтів, кількість певних інгредієнтів або категорій інгредієнтів, кількість харчового продукту в установлених одиницях вимірювання, мінімальний термін придатності або дата «вжити до», будь-які особливі умови зберігання та/або умови використання та інша обов'язкова інформація.

Основні вимоги до інформації про харчові продукти, що надається в добровільному порядку, визначені у ст. 28 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» та зводяться до наступного: 1) інформація не повинна вводити споживачів в оману; 2) інформація не повинна бути незрозумілою чи заплутаною для споживача; 3) за потреби інформація має базуватися на відповідних наукових даних.

Також варто звернути увагу, що для окремих видів харчових продуктів на законодавчому рівні встановлюються особливі вимоги щодо маркування. Так, зокрема, обов'язковим елементом маркування органічної продукції є кодівий номер, що розміщується під державним логотипом для органічної продукції та містить: 1) акронім, що ідентифікує державу походження; 2) напис «organic»; 3) реєстраційний код органу сертифікації, що здійснив сертифікацію органічного виробництва (ч. 4 ст. 34 Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [13]). При цьому, забороняється маркування державним логотипом для органічної продукції сільськогосподарська продукції, що була отримана не в результаті органічного виробництва або є продукцією перехідного періоду, а також використання під час маркування такої продукції будь-яких позначень та написів «органічний», «біодинамічний», «біологічний», «екологічний», «органік» та/або будь-яких однокорених та/або похідних слів від цих слів з префіксом «біо-», «еко-» тощо будь-якими мовами (ч. 5 ст. 34 Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції»).

При маркуванні молочних продуктів та/або їх інгредієнтів дозволяється використовувати термін «натуральний», якщо вони відповідають наступним критеріям: 1) продукт або інгредієнт не вироблено з сировини штучного походження; 2) продукт або інгредієнт не містить інгредієнтів, вироблених із сировини штучного походження; 3) продукт або інгредієнт не містить штучних барвників, штучних ароматизаторів, штучних консервантів, штучних стабілізаторів, штучних харчових добавок, штучних підсолджувачів; 4) продукт або інгредієнт отримано або вироблено із сировини в результаті фізичних та/або ферментативних, та/або мікробіологічних процесів переробки, у тому числі із застосуванням рН-регулювання біологічним методом; 5) продукт або інгредієнт вироблено без застосування методів генної інженерії (ч. 2 ст. 28 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів»).

Таким чином, відсутність доступної, достовірної та необхідної інформації про продукти харчування та відповідність їх якісному складу є порушення чинного законодавства України.

Як вже було зазначено вище, якість продуктів харчування забезпечується встановленням ряду вимог. Проте, вважаємо доцільним, звернути увагу й на таку дієву складову забезпечення якості продуктів харчування рослинного і тваринного походження як еколого безпечний стан земельної ділянки та умови вирощування рослинної продукції.

Зазначене обумовлюється тим, що раціональне використання земель, особливо земель сільськогосподарського призначення, є одним із актуальних питань сьогодення, оскільки харчові продукти, одержанні за рахунок використання земель становлять 98 %. Крім того, надмірне розширення площі ріллі за рахунок схилених земель призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь: ріллі, природних кормових угідь, лісів, водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів. Внаслідок цього земельні ресурси деградують, забруднюються та виснажуються, при цьому не виробляється достатня кількість продовольства. Також особливо загрозливою є прогресуюча деградація та спад родючості ґрунтів – основи біосфери і сільськогосподарського виробництва [14]. При цьому, небезпекою для довкілля та життя і здоров'я людей становить забруднення сільськогосподарських угідь пестицидами, радіонуклідами, важкими металами, збудниками інфекційних хвороб тощо.

Саме тому з метою забезпечення сталого землекористування, створення еколого безпечних умов для виробництва продуктів харчування, захисту земель від виснаження, деградації, забруднення, псування, відтворення й підвищення родючості ґрунтів та збереження ґрунтового покриву, розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 року № 70-р схвалена Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель (далі – Програма) [14]. Необхідність розв'язання проблем, пов'язаних із нерациональним використанням земельно-ресурсного потенціалу держави, зумовило визначення в Програмі оптимального варіанту розв'язання на основі порівняльного аналізу можливих шляхів і варіантів.

Враховуючи загальнодержавні інтереси, зокрема й ті, що стосуються якісного стану продуктів харчування рослинного та тваринного походження, Програмою передбачене за необхідне розробити: прогноз і пріоритети використання земельних ресурсів; напрями сталого землекористування; пропозиції щодо раціонального, тобто економічно ефективного та екологічно безпечного використання земель; шляхи охорони і відновлення родючості ґрунтів земель сільськогосподарського призначення тощо [14]. Зазначене має реалізовуватися шляхом прийняття нормативно-правових актів, технічної документації, документації із землеустрою, техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель.

Аналізуючи положення Закону України «Про охорону земель» [15], як видається, дотримання вимог екологічно безпечного використання земель сільськогосподарського призначення, а отже – й належної якості сільськогосподарської продукції, забезпечується також шляхом: природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протирозійного та інших видів районування (зонування) земель (ст. 26); визначення нормативів граничного допустимого забруднення ґрунтів (ст. 31); встановлення нормативів якісного стану ґрунтів (ст. 32) та нормативів оптимального співвідношення земельних угідь (ст. 33); визначення нормативів показників деградації земель та ґрунтів (ст. 34); реалізації комплексу заходів щодо збереження продуктивності сільськогосподарських угідь, підвищення їх екологічної стійкості та родючості ґрунтів при здійсненні гос-

подарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення (ст. 36) тощо.

Невід'ємною складовою правового забезпечення якості продуктів харчування, на наш погляд, слід вважати здійснення державного контролю з метою перевірки дотримання операторами ринку законодавства про якість харчових продуктів, кормів, здоров'я та благополуччя тварин, а також законодавства про побічні продукти тваринного походження. У відповідності до ст. 17 Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [16] зазначений контроль здійснюється за принципами: 1) пріоритетності безпеки у питаннях життя і здоров'я людини перед будь-якими іншими інтересами та цілями у сфері господарської діяльності; 2) рівності прав і законних інтересів усіх операторів ринку; 3) гарантування прав та законних інтересів кожного оператора ринку; 4) об'єктивності та неупередженості здійснення державного контролю; 5) законності; 6) відкритості, прозорості, плановості та системності державного контролю, оцінки ризиків та доцільності та інші принципи.

При цьому, «здійснення державного контролю у зазначеній сфері суспільних відносин є дієвим правовим засобом захисту прав громадян на безпечність та якість харчових продуктів, а його сутність полягає в тому, що контролюючий суб'єкт здійснює перевірку додержання

операторами ринку покладених на них обов'язків щодо забезпечення якості та безпечності продуктів харчування та продовольчої сировини, а також запобігання виробництву та обігу продукції, яка становить ризик суспільним інтересам» [17, с. 111].

Також правове забезпечення якості харчових продуктів зумовлює створення належних умов щодо: спроможності для підвищення якості продукції, зокрема, шляхом активізації наукових досліджень на рівні виробництва; залучення більшої кількості виробників до ведення органічного виробництва; зниження ризиків негативного впливу на здоров'я споживачів внаслідок використання супутніх матеріалів, які контактують з харчовими продуктами; забезпечення належного здоров'я та благополуччя сільськогосподарських тварин і птахів, об'єктів аквакультури; посилення відповідальності за фальсифікацію якості харчових продуктів тощо.

Висновки. Таким чином, викладене вище дозволяє зробити висновок про те, що під якістю харчового продукту слід розуміти *сукупність показників та особливих властивостей харчового продукту*, встановлених нормативно-правовими актами, нормативними документами, технічними регламентами та умовами договорів, що відповідають найвищим вимогам як на технологічних стадіях виробництва, так й на стадіях обігу харчового продукту, та які задовольняють потреби й побажання споживачів в усіх аспектах життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року : Указ Президента України від 11 серпня 2021 р. № 347/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 21. Ст. 964.
2. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 771/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98.
3. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 30. Ст. 379.
4. <https://uk.wikipedia.org/wiki>
5. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.
6. ДСТУ 9000:2015 «Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів» URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209000.pdf> (дата звернення 16.12.22).
7. Бугера С. Поняття «якість сільськогосподарської продукції»: проблеми правової регламентації. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 9. С. 99-102.
8. Аграрне право України : підручник / В.М. Ермоленко, О.В. Гафурова та ін. ; за ред. В.М. Ермоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
9. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції : Закон України від 14 січня 2000 р. № 1393-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 12. Ст. 95.
10. <https://buklib.net/books/22621/>
11. Вимоги до безпечності та окремих показників якості дитячого харчування : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23 червня 2022 р. № 1084. *Офіційний вісник України*. 2022. № 58. Ст. 3496.
12. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів : Закон України від 6 грудня 2018 р. № 2639-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 7. Ст. 41.
13. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10 липня 2018 р. № 2496-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 36. Ст. 275.
14. Про схвалення Концепції загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель : розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 11. Ст. 588.
15. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
16. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин : Закон України від 18 травня 2017 р. № 2042-19. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 31. Ст. 343.
17. Оверковська Т. Правове регулювання безпечності продуктів харчування. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 109–114.